

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE KURULAN SOSYALİST PARTİLER

Mehmet KOCA

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
mehmetkoca4x4@gmail.com

ÖZET

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye tarihi açısından iç politikanın, tamamen dış politikaya bağlı olarak gelişip değişkenlik gösterdiği yıllardır. Türkiye, batı bloğunda yer almak için batının siyasal sistemlerine uyum sağlayacak adımlar atması gerektiğinin de bilincindeydi. Öncelikle iç siyasal sistemin ve kurumların düzenlenmesi gerekiyordu. Bu anlamda tek partili sistemin terk edilerek çok partili hayata geçmek, dış dinamikler açısından bir zorunluluktaki. Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kuruldu ve 27 yıllık tek partili siyaset dönemi sona erdi. Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından sınıf esasına dayalı parti ve dernek kurulmasının yasal zemini oluşmuş ve kısa sürede ardı ardına birçok parti ve sendika kurulmuştur. Kurulan bu partilerin büyük çoğunluğu sosyalist eğilimli olmuştur. II. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra Türkiye, Sovyetler Birliğiyle yaşadığı krize rağmen ilişkilerini düzeltmeye gayret gösterse de bu durum bir sonuç vermemiş ve savaş sonunda Sovyetler Birliğinin, Türkiye'den bir takım taleplerde bulunması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Savaş sonunda oluşan Sovyet tehdidine karşı Türkiye ise ABD'ye yakınlaşmayı seçenek olarak görerek bu doğrultuda hareket etmiş böylece soğuk savaş döneminde uygulanacak olan Türk dış politikasının temelleri bu dönemde atılmıştır. Ayrıca Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması ülke içerisindeki siyasetin de yön değiştirmesine sebebiyet vermiş, Türk solu üzerindeki baskıların daha da artmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Çok Partili Hayat, Sosyalizm, Anti-Komünizm, Demokrasi, Seçim

SOCIALIST PARTIES FOUNDED IN THE ERA OF TRANSITION TO MULTI PARTY SYSTEM IN TURKEY

ABSTRACT

In the years of World War II, in terms of Turkey's history, domestic policy has totally developed and changed depending on foreign policy. Turkey was well aware that it needed to take steps to adapt to the political systems of the West to take part in the western block. Firstly, the internal political system and institutions had to be regulated. In this sense, it was a necessity in terms of external dynamics to abandon the one-party system and pass a multi-party life. In January 1946, the Democratic Party was established and the 27-year period of one-party politics ended. In June 1946, following the amendments was made in the Law on the Associations, the legal basis for the establishment of class-based parties and associations was formed, and many parties and trade unions were established shortly afterwards. The majority of these parties were socialist-oriented. After the end of World War II, Turkey tried to improve relations with the Soviet Union in spite of the crisis it experienced but this situation did not yield a result and at the end of the war, Soviet Union brought to the point of breaking the relations because of having some demands from Turkey. Against the Soviet threat, which emerged at the end of the war, Turkey regarded the approach to the USA as an option and moved accordingly, thus it was founded the

foundations of the Turkish foreign policy to be implemented during the cold war period. Moreover, the deterioration of Turkish-Soviet relations caused the politics in the country to change direction; this has led to further pressure on the Turkish left.

Key Words: Cold War, Multiparty Life, Socialism, Anti-Communism, Democracy, Election

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, tüm dünyada, tek parti yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve serbest seçime dayanan çok partili demokrasilerin canlanmasına neden olmuştu. Bu siyasal değişimi destekleyen ortam elbette Türkiye'yi de etkiliyordu. Tek parti yönetimi boyunca kendilerini siyasal alanda meşru bir biçimde temsil ve ifade etme olanağı bulamayan muhalefet akımları, 1945 yılında gerek yönetime karşı uzun zamandır oluşan birikimlerden ve gerekse İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen ekonomik politikaların yarattığı ağır ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı kendilerine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahip oldular. Savaş sonunda gerek iktisaden egemen sınıflar gerekse yoksul halk kitleleri ve geniş bir aydın zümre, CHP'ye karşı kesin bir tutum içinde bulunuyorlardı (Timur, 2003: 9). Dörtlü Takririn¹ CHP içinde reddedilmesi, bu önergelerde dört milletvekili, iktidarın artan hoşgörüsünden ve uluslararası gelişmelerden cesaret alarak "milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM'de, hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu kısıtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını" teklif ediyorlardı (Timur, 2003: 17-18). Parti içi muhalefet sona ermemişti. Tam tersine 15 Ağustos 1945'te TBMM'de Birleşmiş Milletler Antlaşmasının² görüşülmesi sırasında söz alan Menderes, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın siyasal özgürlüklerle kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına aldığını belirterek, bu belgeyi imzalamış ülkelerin iç yönetimlerinde de ulusal egemenliği kurmak zorunda olduklarını belirtti. Menderes, anayasanın ruhen demokratik olduğunu ve ulusal egemenlik temeline dayandığını, bu durumun Birleşmiş Milletler Antlaşması ile de tam bir uyum içinde olduğunu belirtmekle birlikte, fiili durum ile yazılı anayasa arasındaki bazı tutarsızlıkların ortadan kaldırılmasını da talep etti. Diğer yandan parti içi muhalefet, önergenin reddinden sonra görüşlerini Tan ve Vatan gazetelerinde ortaya koyarak CHP yönetimini eleştirmeye başladı. Menderes, Köprülü ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, ulusun yönetim üzerinde denetim sağlamasını, insan temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasını ve anti-demokratik yasaların kaldırılmasını basında da talep etmeye devam ettiler. Başta Menderes olmak üzere, CHP'den ayrılanlar savaş koşullarında otokratik sistemin haklı görülebileceğini belirtilirken şimdiki dönemde parlamentonun hükümetin kontrolüne verilmesini, muhalefet partilerinin kurulmasını ve bireysel özgürlüklerin yeniden düzenlenmesini içeren bir bildiri yayınlamaya çalıştılar (Duman, 2012: 153). Bunun üzerine parti içi muhalefet, CHP yönetimi tarafından sert biçimde eşleştirildi ve partiden çıkarılmaya başlandı. 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü partiden çıkarıldılar. Bu karar üzerine Bayar, 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etti. 27

¹ Dörtlü Takrir, dört CHP milletvekili tarafından, Celâl Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün Haziran 1945 başlarında Parti Grubu'na verdikleri bir önergenin adıdır.

² Bu Antlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> (05.12.2017) Ayrıca, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun_tbmcc_027/kanuntbmc027/kanuntbmmc02704801.pdf (05.12.2017)

Kasım'da ise Refik Koraltan CHP'den çıkarıldı. Aralık ayı başında ise Bayar'ın yeni bir parti kuracağı haberi basında yer aldı. Gerçekten de 3 Aralık'ta Bayar partiden istifa etti. Ertesi gün, 4 Aralık'ta İnönü ile Bayar görüştü. Bu görüşmede yeni kurulacak siyasal parti konusunda güç birliğine varıldı. Görüldüğü gibi İnönü geçişin aşamalı ve tedrici olmasını tercih etmiş, süreç içinde liberalize edilen rejimin denetim altında kalmasına özel bir önem vermişti. İnönü'nün 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçiş kararını, geçiş zamanını, geçiş sürecini, geçiş biçimini ve geçişte rol alacak siyasal kadroları seçtiğini ya da en azından onayından geçtiğini belirtmek gerekir (Koçak, 1995: 134-154).

Türkiye'nin 1945 sonrası gelişmelerini değerlendirirken Sovyetlerle olan ilişkilerin üzerinde dikkatle durmak gerekiyor. II. Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB'nin tek taraflı olarak 1925 yılında imzalanan Sovyet-Türk Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshettiğini açıklaması iki ülke ilişkilerinde yeni bir döneme girildiğinin habercisi olmuştur. 19 Mart 1945 tarihinde SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyet Hükümetinin iki ülke arasında 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak II. Dünya Savaşı'nda meydana gelen derin değişikliklerden dolayı yeni şartlara uymadığını bildirmiştir. Bu nedenle ciddi değişikliklere ihtiyaç duyulduğundan feshetme arzusunu Türkiye'nin, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir. Sovyetler 7 Haziran 1945 tarihli 2. notasında mevcut sorunları; Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyet Rusya'ya bırakılması, Türk Boğazlarından SSCB'ye üsler verilmesi, 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili ve ilgili devletlerin katılacağı bir konferansın tespiti olarak tanımlanmıştır.

1945-1946 yıllarında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin bu tehditleriyle karşı karşıya kalması Türkiye'nin dış politikada Batı'ya yönelmesine neden olmuştur. Bu yüzden Türkiye, Batılıların kurduğu bütün siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı kendisine bir amaç saymıştır (Gönlübol, 1996: 311). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın artık kendi kutbunu kurması ve ciddi bir tehdit olarak durması, Türkiye'nin bu ülkeyi "birinci derecede askeri ve siyasi tehdit olarak algılaması" sonucunu doğurmuştur (Kurban, 2014: 253)

ABD, İngiltere'den boşalan Ortadoğu coğrafyasını Ruslara bırakma ve onu bölgede egemen bir devlet yapma niyetinde değildir. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye üzerinde kurmuş olduğu uluslararası politikayı hiçe sayan tavırları nedeniyle dış politikasında bazı değişiklikler yaparak Ruslara karşı çeşitli tedbirler almak zorunda kalmış ve Rus tehdidine karşı Türkiye'nin yanında yer almayı onu Ruslara karşı desteklemeyi kendi siyasetine uygun bulmuştur. Türkiye'nin üzerindeki Sovyet baskısı karşısında ABD, ilk olarak bir kısmının ödenmesi şartı ile Türkiye'den alacaklarından vazgeçmiştir. Ayrıca Amerika'nın Türkiye Büyükelçisinin ölümü üzerine cenazesi Missouri Zırhlısıyla gönderilmiştir. Bu göstergeler Amerika'nın açıkça Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında olduğunun göstergesidir (Akalin 2003: 11).

Türk-Sovyet geriliminin arttığı, nota savaşının başladığı bir dönemde Türkiye arkasına ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini alarak iç politikada da demokratikleşme çabası içerisine girmiştir. Sovyetlerin 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenilemeyeceklerini açıklaması ve Boğazlar meselesini yeni taleplerle tartışmaya açması verilen karşılıklı notalarla iki ülke arasında bir gerilim durumu açığa çıkarmıştı (Dokuyan, 2013: 121-122). Mevcut siyasal ortam Türk - Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Türkiye Sovyet tehdidine karşı Amerika'ya sığınmıştır. Bu tarihten itibaren Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkisi de artmaya başlayacaktır. Çok

partili yaşama geçişte ve bu sürecin içeriğinin belirlenmesinde Amerika'nın siyasal eğilimlerinin ciddi bir etkisi olmuştur.

2. Yasal Sosyalist Partilerin Kuruluşu ve Bazı Sosyalist Partiler

II. Dünya Savaşının sona ermesi Türkiye'yi hem içte hem dışta yoğun bir siyaset mesaisine boğdu. Dış politikada ABD, Rusya, Türkiye üçgeninde devam eden yoğun siyasi gelişmeler; iç politikada ise çok partili hayata geçilmesi için yapılan hazırlıklar ve akabinde Türkiye'de yeni partilerin kurulması ile legal sol partilerin kuruluşuna giden sürecin önü açılmış oluyordu. 14 Mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu Türkiye Sosyalist Partisi'nin kuruluş dilekçesini İstanbul Valiliği aracılığıyla İçişleri Bakanlığı'na verdi. Dilekçe "Cemiyetler kanunu hükümlerine göre tesis etmiş olduğumuz, Türkiye Sosyalist Partisi adlı siyasi cemiyetin üçer nüshadan ibaret olan 68 maddelik programı, 43 maddelik nizamnamesi yüksek tetkikinize arz edilmiştir. Kanun hükümlerine tevfikan tecili ile faaliyetine izin verilmesini saygı ile rica ederim. Esat Adil Müstecaplıoğlu, Avukat, Türkiye Sosyalist Partisi kurucularından" şeklindeydi. Kurucu listesi de şöyle sıralanmıştır; Esat Adil Müstecaplıoğlu: Avukat, Macit Güçlü: Avukat İhvan Kabacıoğlu: Cami altı atölyesinde kaynakçı ustası, Aziz Üçtay: Türk Matbuat Teknisyenler Birliği Umumi Kâtibi (Topçuoğlu, 1976: 27). Çok geçmeden 20 Haziran 1946'da Dr. Şefik Hüsnü Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurar. Partinin kurucuları; Dr. Şefik Hüsnü Değmer: Reis ve Umum Kâtibi: Serbest Hekim, Ragıp Vardar: Teknisyen, Fuat Bileke: Kunduracı Ustası, Müntekim Öçmen: Gazeteci, Habil Amato: Dış Hekimi şeklindedir (İleri, 2003: 73). Gerek TSP gerekse TSEKP Türkiye Komünist Partisi'nin kadroları tarafından kurulmuştu. Yasal olanakların elvermesiyle illegal hayattan kısmen çıkarak yasal zeminde siyaset yapmaya başlayan Türkiye solunun bölünmesi, 1946 yılında işçi hareketini doğrudan etkilemiştir. Yarattıkları siyasal ve toplumsal etki itibarıyla TSP ve TSEKP kuruldukları dönem itibarıyla daha üzerinde durulması gereken partilerdir. Ancak bu dönemde "sol" parti olarak nitelenen yedi parti daha vardı (Olgun, 2011: 21). Bu partiler sol olarak nitelendirilmelerine karşın, ideolojik ve örgütsel olarak herhangi bir etki yaratamamışlardır. Bu partilerin, kendilerini solda ifade etmelerinin nedeni, bu tarihe gelene kadarki süreçte hem dünyada hem de Türkiye'de genel olarak sol kavramının sahip olduğu ideolojik popülerite ve sol hegemonyanın bir sonucudur.³

2.1. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

17 Haziran 1946'da kurulmuştur.⁴ Kurucuları; E. Ruhi Balkan, M. Şükrü Tokay, N. Deliorman, A. Esenkova ve İbrahim Tokay'dır⁵ (Aykol, 1996:55). Partinin amacı, memleketin kalkınması için

³ "Bir devletçi ve milli kalkınmacılık stratejisi olarak sosyalizm fikri, savaş (I. Dünya savaşı) sonrasında yükselişe geçen üçüncü dünyacılığı için de bir model haline gelmiş, bu akımın geliştirdiği siyasal stratejiler için bir tür ilham kaynağı oluşturmuştu. O dönem sosyalizm, emperyalizmin boyunduruğuna karşı milletin kurtuluşu olarak tanımlanıyordu. Sosyalizm, bu çerçevede içerisinde milli bir haslet olarak görülüyor, milleti az gelişmişliğin kaskacından çıkaracak ve bağımsız ve milli bir kalkınma yoluna sokacak bir gelişme stratejisi olarak düşünülüyordu." Bu durum sosyalizmin dünya üzerinde bir popülerite kazanmasının başlıca sebebi olmuştur. Doğan Erkan, "Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlenmek", Doğu-Batı, Kasım Aralık Ocak 2011-2012, (59), ss. 135-156

⁴ Türkiye Sosyalist İşçi Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (05.12.2017)

⁵ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (05.12.2017)

İngilizlerin İşçi Partisi'nin programına uygun olarak demokratik teşekküller kurmaktır. Böylece; işçi sınıfının menfaatlerini ön plana alarak şehirlerde, fabrikalarda, atölyelerde ve bütün müesseselerde çalışan ve elinin emeği ile geçinen vatandaşların içtimai durumlarını ıslah etmek, işçilerin ve çiftçilerin layık olduğu kıymet ve şerefi canlandırmak ve içtimai bir nizama bağlamak, işçi çiftçinin insani, medeni, kanuni, vatani ve milli hislerini inkişaf ettirmek, nihayet işçi ve çiftçinin istikbalini temin çarelerini aramaktır.

2.2. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

24 Mayıs 1946 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları; Sabit Şevki Seren, Fehmi Ünal, Orhan Taner ve Orhan Arıburnu'dur⁶ (Aykol, 1996:54). Partinin amacı, komünizmin tahriklerini önlemek için vatandaşların haklarını korumak ve onlara emeklerini uygun bir durum sağlamaktır. Parti programının ana hatları, sınaî ve ticari işleri sosyal prensiplere göre ayarlamak, mülkiyet ve farksız olarak şahsi mülkiyeti tanımak, işçiye insani durum temin etmek, harbe ve haksızlıklara son vermeye çalışmak, istihsal kaynaklarının işletilmeleri neticesinde elde edilen serveti ammeye mal etmek, her nevi işçi birlikleri kurmak, işçilerin yarattığı serveti kendi mümessillerinin emaneti altında bulundurmak, bu servetin bir kısmını kendi şahsi hissesi olarak yevmiye halinde vermek, bir kısmını amme hizmetlerine tahsis ve bir kısmını da yeni istihsal sahasına yatırmak veya istihsal vasıtalarını yenilemeye ayırmak, kooperatiflere yer vermek, işçilerin ailevi genel durumlarıyla ilgilenmek, Cumhurbaşkanını beş yılda bir defa tek seçimle seçmek, dış siyasette milletlerarası nizamata ön planda bulundurmak (Bayır, 2011: 62-63).

2.3. Liberal Demokrat Partisi

11 Mart 1946 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları, Kazım Demir Arslan, Sabri Manyas, Abdülkadir Ataç, M. Suphi Kuladır.⁷ Partinin amacı, milli sınırlar içinde yaşayan vatandaşlara iyi bir hayat sağlamak suretiyle milli bünyeyi kuvvetlendirmek ve böylece memleketi her bakımdan kalkındırmaktır. Cumhurbaşkanı olan zat iki defadan fazla seçilemeyecek, askerlik müddeti asgari hadde indirilecek, inhisarlar kaldırılacak ve ticarete serbesti esas olacaktır. Devlet ve belediyelerce işletilen müesseseler milli şirketlere mal edilecek, vergi sistemleri ıslah ve tahsilâta basit usul ihtiyar olunacak, memlekette muayyen bir nüfus ve iskân siyaseti takip ve dış siyasette birlik esası şart olacaktır (Efe, 2006: 15).

2.4. Türk Sosyal Demokrat Partisi

26 Nisan 1946 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları, Cemil Alpay, Mustafa Yıldız ve H. Sadık Açarlı'dır.⁸ Partinin amacı, bütün vatandaşların hak ve hukukunu siyanet ederek Türk Devletine

⁶ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (05.12.2017); Türkiye Sosyalist İşçi Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (05.12.2017)

⁷ Liberal Demokrat Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (05.12.2017); <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (05.12.2017)

⁸ Türk Sosyal Demokrat Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (06.12.2017) <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (06.12.2017)

dünya müvanezesinde layık olduğu mevki sağlamak ve idare harici siyasette beynelmilelciliğe doğru bir istikamet takip etmektir. Programın ana hatları; din, mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara her türlü hürriyet vermek, işçi ve çiftçilerin hayat şartlarını düzenlemek, kabinede bir Emekliler Bakanlığı kurmak, her nevi sermayenin cemiyetin yararına uygun şekilde kullanılmasını sağlamak, iktisadi ve zirai faaliyete sosyalizm prensiplere göre veçhe vermek ve müstahsil zümre arasında işbirliği temin etmektir (Bayır, 2011: 62).

2.5 Sosyal Adalet Partisi

13 Eylül 1945 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları, Ziyneti Temelveren, Muharrem Zeki Korgunal İhsan Temelveren'dir.⁹ Partinin amacı, sosyalizm, adalet ve devletçilik prensiplerinin tahakkukudur. Bu maksatta ekonomik siyasette program sosyalist prensiplere göre ayarlanacaktır. Programın ana hatları; parti, bütün millete şamil olmakla beraber ilk önce kalkınması gereken işçi ve topraksız veya az topraklı çiftçi kütlesinin ihmal edilmiş olan demokratik haklarını ele alacak, milli savunma işleri Türk ırkından olanlara tahsis edilmekle beraber dış siyasette beynelmilelciliği benimseyecektir. Müslümanlık esas olmakla beraber bütün dinlere ve mezheplere hürmet olunacaktır. Mülkiyet konusunda ise, insan hayatı bakımından fena vaziyette olanları, orta duruma çıkartıncaya kadar mülkiyet, zenginler aleyhine tahdit edilecek ve fakat bu, zenginlerin imhası demek olmayacaktır. Ekonomide lüks kanun dışı edilecektir (Efe, 2006: 16).

2.6 Çiftçi ve Köylü Partisi

24 Nisan 1946 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları, Sıddık Sümer, İbrahim Öztürk, Şükrü Tokay'dır¹⁰ (Aykol, 1996:54) Partinin amacı, Türk çiftçisinin inkişafını sağlamaktır. Programın ana hatları, zirai sanayinin inkişafı için bir Milli İmece Bankası kurulacak, toprak reformu yapılarak zirai mülklerin çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükte muhafazasını sağlamak üzere veraset ve intikal usulleri yeni esaslara göre düzenlenecek, kırtasiyecilik teferruat ve modası geçmiş idare ve bilhassa teşkilat fazlalığı ve israf temellerine dayanan bu günkü devlet sistemi esaslı bir ıslaha tabi tutulacaktır.

2.7. Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi

21 Haziran 1946 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları, Silindir Makinisti Arif Hikmet Adsız, Suat Uzer, Cahit Ateş, Adnan Dik'tir.¹¹ Partinin amacı, Atatürk'ün çizdiği milli misak yolundan hareket ederek Kızılçelebi'nin tahakkukudur. Programın ana hatları; müstahsil ve müstehkilin servet miktarının tahditi cihetine gidilecek, inhisarlar kaldırılacak, ciddi eserlerden vergi alınmayacaktır (Akkerman, 1950: 44-53).

⁹ Sosyal Adalet Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (06.12.2017); <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (06.12.2017)

¹⁰ Çiftçi ve Köylü Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (07.12.2017); <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (07.12.2017)

¹¹ Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (07.12.2017) <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (07.12.2017)

Bu partilerin hiçbiri yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye sosyalist hareketinin tarihinde iz bırakabilmiş değillerdir. Etkileri bakımından sadece TSP ve TSEKP tarihsel bir değere sahiptirler. Hem TSP'nin hem de TSEKP'nin TKP kadroları tarafından kurulması, TKP'nin tarihsel gelişiminin içinde açığa çıkan ancak daha önce örgütsel bir bölünme düzeyine erişmeyen ayrılıkların somut bir göstergesidir (Bayır, 2011: 65).

2.8. Türkiye Sosyalist Partisi ve Esat Adil Müstecaplıoğlu

Sosyalist harekete, TKP geleneğinin dışından gelerek katılan, Türkiye Sosyalist Partisi kurucusu, gazeteci ve hukukçu Esat Adil Müstecaplıoğlu, 1904'de Balıkesir'de doğdu.¹² Müderris Ali Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Balıkesir'de yaptı, Kuvay-i Milliye'nin ilk direniş merkezlerinden biri olan Balıkesir'de 1919'da Vasıf Çınar ve arkadaşları tarafından çıkarılan İzmir'e Doğru gazetesinde işçi olarak çalıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nde okudu. Fakülte'deki ilk öğrenci derneğinin kuruluşuna katıldı ve derneğin başkanlığını yaptı. Fakülteyi bitirdikten sonra, hukuk eğitimine devam etmek için Belçika'ya gitti. Buradaki eğitiminin asıl konusu ceza ve ıslahevleri oldu. Brüksel'deyken, o dönemde henüz sağ olan İkinci Enternasyonal'in liderlerinden Emil Vandervelde'in konferanslarının dinleyicisi oldu. Kısa sürede, Vandervelde'in temsilcisi olduğu, İkinci Enternasyonal'in sosyalizm anlayışının etkisinden sıyrıldı.

1931'de Türkiye'ye dönerek memleketi Balıkesir'e yerleşti. Balıkesir Halkevi Başkanı oldu. Bir yandan günlük Savaş Gazetesi'ni çıkarırken, bir yandan da Savaş Kitabevi'nde sosyalizm sorunlarıyla ilgili kitaplar yayınladı. Savaş Kitapevinin İlim ve Hayat Serisi'nden Bugünün İçtimai Mezhepleri, Sosyalist Şefler ve Sosyalizm, Bolşeviklik-Faşistlik ve Demokrasi, Medeni ve Siyasi Hürriyetler vb. kitaplarını çıkardı. Balıkesir işçi ve köylüleriyle yakın ve sıcak ilişkiler kurdu. 1933'te Balya madenlerindeki işçilerin grevini örgütledi. Maden işçilerinin seslerini duyurabilmeleri için Balıkesir'de bir "Açlık Yürüyüşü" düzenlemelerine önyak oldu. Grevci işçilerin başlattıkları "Açlık Yürüyüşünü kentteki kolordu komutanına Ankara'dan verilen "durmazlarsa yürüyen işçileri tenkil (kırma) etmesi" direktifi üzerine gereksiz yere işçi kanının dökülmemesi için Balıkesir'e 30 km kala durdurdu. Bu olaydan sonra dönemin tek parti yöneticileriyle arası iyice açıldı. Diğer yandan, Balıkesir'in CHP bölge müfettişi Tefik Fikret Sılay, yöredeki etkinliğini devlete kanalize etmek amacıyla, yasal yaş sınırını doldurmadığı halde milletvekili olmasını önerdi. Esat Adil reddetti. Üzerindeki baskılar iyice artınca Ankara'ya giderek Temyiz Başsavcı Yardımcılığı görevine başladı. Ardından adliyede başka görevlerde bulundu. 1942'de daha önceden kuruluşunu hazırladığı İmralı Modern Cezaevi'nin müdürlüğüne getirildi. Cezaevi müdürlüğü sırasında mahkûmlara karşı gösterdiği insanca ve anlayışlı davranışları yüzünden sevildi. O sırada ilişkide olduğu TKP ilk Kurucu Komite ve Merkez Komite üyelerinden Sarı Mustafa (Börklüce) birlikte, Türkiye'ye olası bir Nazi saldırısına karşı, Mudanya dağlarında anti-faşist gerilla savaşı vermek için adam, malzeme ve silah

¹² Aziz Nesin, Esat Adil Müstecaplıoğlu için "siyasal tarihimizde çok önemli bir yeri olması gerekir. Vardır demiyorum gerekir diyorum diye yazar" unutulmuşluğunun değerinin Türkiye solunda takdir edilmemesinin ardında yatan temel sebep TKP geleneği tarafından dışlanmış olmasıdır." Özgür Gökmen, "Esat Adil Müstecaplıoğlu", Tanıl Bora, Murat Gültekinil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:8 Sol, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.940; Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Karaca, Emin, Unutulmuş Sosyalist : Esat Adil (Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri), Belge Yay., İstanbul 2008

sağlanması konularında hazırlık yaptı. İmralı'daki görevinden sonra cezaevleri müfettişliğine getirildi. Bu görevi sırasında da devrimci çevrelerle ilişkisi sürdü. Başta Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir olmak üzere, 1938 Harp Okulu ve Donanma davalarından hapis yatmakta olan devrimcilere, hapis hane koşullarının iyileştirilmesi ve kitap ulaştırılmasında yardımcı oldu. 1944'te Tan'da "Adil oğlu" takma adıyla kroniklere yazmaya başladı. Gerçek kimliğinin öğrenilip işinden atılacağını öğrenince kendisi istifasını verdi. Cami Baykurt ve Sabahattin Ali'yle birlikte günlük Yeni Dünya gazetesini yayınladı. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikler üzerine TKP'nin Genel kurul kararıyla kurucu kadrosu önceden hazır olan TSP'yi 14 Mayıs 1946'da kurdu. TKP'den, bu legal parti için görevlendirilen Mustafa Börklüce ve Hüsamettin Özdoğu'yla birlikte oluşturulan Politbüro ile işçilerin daha çok ekonomik ve sosyal düzeyde örgütlenmesine hız verdi. Partinin yayın organı olan Gerçek gazetesi ve Gün dergisinde yazdığı başyazılarında; meslek yıllarından burjuva devlet aygıtını ve bürokrasiyi çok iyi tanıyan biri olarak tek parti diktatörlüğünün yapay olarak yarattığı, pek güvenli olmayan özgürlük ortamında bulduklarının bilinciyle, sosyalist kadroların harcanmamasına yönelik pratik faaliyetler önerdi. Şefik Hüsnü'nün kendisinin de ortak oyunun bulunduğu TKP'nin Genel kurul kararıyla kurulan TSP'ye karşı TSEKP'yi kurmasıyla aralarında polemik doğdu. Çatışmanın asıl ve ciddi olan bölümü işçi sendikalarını "yatay mı-dikey mi" kurulması gerektiği konusunda odaklaştı. Sonunda, birleşme hazırlıkları içindeyken, 16 Aralık 1946'da her ikisi de, partileri, onlara bağlı sendikaları ve yayın organları kapatılarak tutuklandılar. Dava sonunda TKP ile organik bağı olmadığından hem kendisi hem de partisi beraat etti. Emin Karaca (2008: 274-276), Esat Adil'in, Sabahattin Ali'nin davasına müdahil olarak katıldığını ancak Milli Emniyetten ölüm tehdidi alınca davadan çekildiğini aktarmaktadır. 1950 yılında TSP'yi ikinci kez kuran Esat Adil, partinin yayın organı olan Gerçek gazetesini günlük olarak çıkarmaya başladı. Parti faaliyetlerini sürdürürken, 1952'de tekrar kapatılarak hem kendisi hem de diğer yöneticileri tutuklandı. 1955'te beraat ettiler. Adliyedeki görevinden ayrıldığı 1944'ten itibaren sürdürdüğü avukatlık mesleğini devam ettirerek, devrimcilerin, demokratların, yoksul işçi ve köylülerin çoğu kez ücretsiz olarak davalarını üstlendi. 1958'de evinde banyoda iken şüpheli bir şekilde öldü (Karaca, 2008: 274-276).

Partinin yayın organları Gerçek gazetesi ve Gün dergisidir. TSP'nin öncülüğünde kurulan sendikalar ise; Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası, Türkiye Basın ve Basın Makineleri İşçileri Sendikası ve Tramvay İşçileri Sendikası. Partinin sendikal örgütlenme konusundaki sorumlusu ise Hüsamettin Özdoğudur. Partinin sendikalarla olan ilişkisi ise Nizamnamenin 34. maddesinde "Parti kendi prensiplerine uygun kültür, spor ve hayır müesseseleriyle mesleki cemiyet ve sendikaların kuruluş ve faaliyetlerini desteklemek konusunda her türlü yardım ve gayreti gösterir." şeklinde belirtilmiştir. TSP, sendikaların hiçbir ilde şubeleri bulunmasa da Türkiye ölçeğinde çalışma gösterecek şekilde örgütlenmesini ve tüzük yapısının böyle olmasını savunuyordu. Parti kurulmadan yayına başlayan Gün dergisinde Esat Adil, "Türk sendikalizminin gelişmesini destekleyecek bir siyasi parti kuruluncaya kadar" yapılması gerekli işler hakkında şu görüşleri ileri sürüyordu; meslek örgütlerine bağlanmak, bu örgütlere özgürce gelişmelerine olanak tanımak, iş ve işçilikle ilgili yasa ve tüzüklerin, yönetmeliklerin, koruyucu ve işçileri sıkıntıdan kurtarıcı bir öz kazanmasına çalışmak, devlet koruyuculuğunun da işçinin refah, kültür ve sağlığını gözetip ve arttıran bir karakter taşımasını gözetmek gerekir (Sülker, 1979: 202).

TSP, 21 Temmuz 1946 gün yapılan seçimlere katılmaz. Fethi Tevetoğlu, TSP'nin 1946 seçimlerine katıldığını yazmışsa da bu doğru değildir (Darendelioglu, 1973: 403). Benzer şekilde Niyazi Berkes (1997: 367) de TSP'nin 1946 seçimlerine katıldığını ve hiç milletvekilliği kazanamadığını yazar. TSP neden seçimlere katılmadığını bir bildiri yayınlarak kamuoyuna açıklamıştır: “Yurttaşlar, TSP Merkez İcra Komitesi aşağıda yazılı sebeplerle milletvekili seçimine iştirak etmemek kararı vermiş ve bu karardan Türk milletini haberdar etmeyi lüzumlu görmüştür.”

“Parti programımızın 32. maddesi seçim hakkında şu prensibi ihtiva etmektedir. Seçim, 18 yaşından yukarı bütün yurttaşların, subay ve erler de dâhil olmak üzere devlet idaresine bilvasıta iştirakini temin eden demokratik bir sistemdir.” Hâlbuki seçim kanunu rüştüne ermiş ve her türlü medeni ve hukuki ehliyete kavuşmuş 18–22 yaş arası yarım milyondan fazla vatandaşın siyasal haklarını tanımamakta, aynı zamanda yüz binlerce subay ve eri Türk vatandaşlık sıfatının en yüksek, en şerefli ve en demokratik vazifesini görmekten mahrum etmektedir.”

“Parti programımızın 33. maddesi seçimlerde “Nisbi Temsil” sistemini kabul etmiştir. Nisbi temsile dayanmayan bir seçimden demokratça neticeler beklenemez. Seçim dairelerinin nisap harici kalmış reyleri için -ki hepsi bir araya getirilince milyonlar tutar- seçim kanunu hiç bir tedbir ve usulü ihtiva etmemektedir. Bununla beraber yine parti programımız seçimlerin mutlak bir serbestlik ve hürriyet içinde yapılması taraftarıdır. Partimiz bu serbestlik ve hürriyetin maddi manevi sebeplerle ihlal edilmiş olduğuna kanidir.”

2.9. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Dr. Şefik Hüsnü Değmer

Şefik Hüsnü, 1887'de Selanik'te dünyaya geldi.¹³ Orta öğrenimini M. Garaud Koleji'nde yaptı. Yükseköğrenim için Paris'e giderek Fen ve Tıp fakültelerinde okudu. Sinir ve ruh hastalıkları eğitimi gördü. Paris'te bulunduğu sırada Jön Türklerin faaliyetleriyle yakından ilgilendi. Türkiye'ye döndüğünde 1912 Balkan Savaşı'na katıldı. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılarak Çanakkale Cephesi'nde Tabip Yüzbaşı olarak görev yaptı. 1919 yılında ilk sayısı Berlin'de çıkan Kurtuluş dergisini yayınlayan grubun başına geçerek 20 Eylül 1919'dan itibaren dergiyi İstanbul'da yayınlamaya başladı. Dergi çevresiyle birlikte 22 Eylül 1919'da Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Partisi'nin kuruluşunu sağladı. TKP'nin 10 Eylül 1920'de Bakü'deki Birinci Kongresinde listeden Merkez Komite üyeliğine ve Merkez İcra Komitesi Birinci Sekreterliğine seçildi. 1921 yılı başlarında Mustafa Suphi'lerin katledilmesinden sonra Türkiye Komünist Hareketi'nde yaşanmaya başlayan dağınıklık ortamında Türkiye Halk İstirakiyun Fırkası'nın 1922'de Ankara'da toplanan 2. Kongresinde; gıyabında Merkez Komitesi Büro Üyeliği'ne seçildi. Kurtuluş Dergisini hükümetçe kapatılmasından sonra Haziran 1921'de grubuyla birlikte çıkarmaya başladığı Aydınlık dergisinde, bilimsel sosyalist öğretinin yaygınlık kazanması doğrultusunda yazılarını sürdürdü. Dr. Şefik Hüsnü Aydınlık dergisinde, devrim, devrimin biçimi, sosyal devrim ve kadınlar, halkçılık, Türkiye'de işçi sınıfının durumu konularında yazılar yazdı. Marksist öğretinin temel kuramları ışığı altında toplumun değişik sınıf ve tabakalarının analizini yaparak, düşünürlerin değinme gereğini bile duymadıkları sorunları aydınlatmak üzere çalışmalar yaptı (Akdere, Karadeniz, 1996: 142). Komünist Enternasyonal

¹³ Şefik Hüsnü Değmer'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Akbulut Erden, Dr. Şefik Hüsnü Değmer Yaşam Öyküsü Vazife Yazıları, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010

dergisinde B. Ferdi imzasıyla çıkan yazılarında, Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal iktidarın iç ve dış kapitalizm karşısındaki tutumu, komünist hareketin özellikleri, Serbest Fırka olayının iç yüzü vb. konuları işledi (Anadol, 1994: 92). 1922'de komünist temayülündeki Vazife Gazetesinin baş muharrirliğini yapıyor. 1924 yılında "Orak ve Çekiç" namı altında az zamanda büyük bir şöhret kazanan haftalık amele gazetesini çıkarmaya koyuluyor (Tunçay, 1992: 132). Bu yazılarında Türkiye'de sınıfların mevzilenişine, Kurtuluş Savaşı'na, sosyal devrime, işçi sınıfının ekonomik ve sosyal örgütlenme sorunlarına çözümleyici yaklaşımlarda bulundu. Aynı zamanda bilimsel sosyalist teorinin sorunlarını Aydınlik külliyyatından çıkan tercüme telif, broşür ve kitaplarında ele aldı. 1923 yılı 1 Mayıs kutlamalarının ardından, dağıttıkları bir bildiri nedeniyle arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı. Kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. 1 Ocak 1925'te İstanbul'un Akaretler semtindeki evinde TKP'nin İkinci Kongresi'ni topladı. Kongrede MK üyeliğine ve TKP genel sekreterliğine seçildi. Şubat 1925'te Şeyh Sait önderliğindeki Kürt Ayaklanması üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn'a dayanılarak Aydınlik başta olmak üzere partinin bütün yayın organları kapatılıp kadro ve üyeler tutuklanmaya başlayınca yurt dışına çıktı. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı. Yurt dışındayken TKP'nin Viyana'da bir dış bürosunu oluşturdu. Bu büroda 1926 Mayıs'ında TKP'nin Konferansını topladı. Ülkede Vedat Nedim sekreterliğinde faaliyet gösteren İcra Komitesi'nin yetersizliğinin tespit edildiği Konferansın ardından 1927 yılı başlarında kimlik ve kılık değiştirerek Türkiye'ye döndü. Vedat Nedim'in faaliyetlerini yetersiz bularak kendi sekreterliğinde ikinci bir İcra Komitesi kurdu. Kendisinden habersiz ayrı bir İcra Komitesinin kurulup faaliyete geçtiğini anlayan Vedat Nedim'in elindeki bütün parti evrakıyla birlikte polise başvurması üzerine, ünlü 1927 Komünist Tevkifatı başlatılınca tutuklandı. Yargılama sonucunda 18 ay hapse mahkûm oldu. Nisan 1929'da tahliye oldu. Hemen yurt dışına çıktı. Bu tarihten 1939 yılına dek Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşadı. 1928-1935 yılları arası yayın organlarında, daha çok dünya komünist hareketi üzerine yazıları çıktı. 1939'da Türkiye'ye dönünce Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Rütbe ve Nişanlarıyla Tabip Yüzbaşı olarak 1941-1943'de yedek askerlik yaptı. 1946'da TSEKP'yi kurdu. Partinin diğer kurucu isimleri; Ragıp Vardar, Fuat Bilego, İstefo Papadopulos, Emin Aydınlatan, Dr. Habil Amato, Müntakim Öçmen, Hayrettin Emin Manoğlu'dur. (Aykol, 1996: 55) Altı ay sonra Parti kapatılınca tutuklandı. 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950 affıyla hapisten çıktıktan sonra TKP yöneticisi olarak 1951'de tekrar tutuklandı. Yargılama sonunda 5 yıl hapse mahkûm edildi. Hapis cezasından sonra sürgün cezasını çekmekteyken Manisa'da 1959 yılında öldü (Karaca, 1999: 253-256).

TSEKP birçok sendikanın kurulmasında ve yapılanmasında etkili olmuştur.¹⁴ Özellikle Sendika Gazetesi doğrudan işçi ve sendika hareketine yönelik olması nedeniyle bu dönemde ön plana

¹⁴ "TSEKP tarafından kurulan sendikalar ise; Adana'da: Adana İşçi Sendikaları Birliği, Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası (AİDİS), Adana Terziler Sendikası, Adana İnşaat İşçileri Sendikası, Adana Deri İşçileri Sendikası. Ankara'da: Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Ankara Madeni İşçiler ve Makine İşçileri Sendikası, Ankara Terziler sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Ankara Fırın ve Un İşçileri Sendikası, Ankara Şoför ve Oto Tamir İşçileri Sendikası. Eskişehir'de: Serbest Sanayi İşçileri Sendikası. İstanbul'da: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası, İstanbul Ayakkabı ve Deri İşçileri Sendikası, Güzel Sanatlar Kol ve Kafa İşçileri Sendikası, Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası, Bakırköy Bez Fabrikaları İşçileri Sendikası, Tekel İşçileri Sendikası, Tütün İşçileri Sendikası, Maden Sanayii İşçileri Sendikası, Şoförler Sendikası. İzmir'de: İzmir İşçi Sendikaları Birliği, İzmir Terziler Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, İzmir Müessese Ticarethane ve Esnaf Müstahdem Sendikası, İzmir Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası, İzmir

çıkıştır. “1946 sendikacılığı döneminde sendikal gelişmeleri ayrıntılarıyla kapsayan yayın organı Sendika Dergisiydi. Sendika, sınıf sendikacılığının yayın organıydı. Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi yürüncesindeki bu dergi, II. Dünya Savaşı ertesini 1946 sendikacılığı diye bilinen sendikal yapının ana eksenlerini oluşturdu. 1920’li yılların Amele Teali Cemiyeti ile 1947’de başlayan ve 1952’de Türk-İş’in kuruluşuyla biçimlenen örgütsel yapılanmada bir ara model oluşturdu.” (Toprak, 1996: 19)

TSEKP bu sendikaların dışında farklı bir kurumsal yapılanmaya daha gitmişti. İşçi Kulüpleri. Ekim ayının ilk yarısında kurulan kulüp İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’nin Koruyuculuğunda meydana getirildi. Bu kulübün amacı 12 Ekim 1946 tarihli Sendika Gazetesinde, Sağlıkçı rumuzuyla yazılan yazıda açıklanmıştır. İşçi Kulübü 1946 Ekim ayının ilk yarısında kuruldu. Bu kulübü önemli yapan durum kendi alanında ilk yapılanma olmasıydı. Bu bize TSEKP’nin sendikal hareket içindeki özgüllüğünü göstermektedir. Kulübün amacı, işçiler arasındaki dayanışmayı arttırmak, işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yükseliş gücünün hak ve özgürlüğünü koruyacak örgütlü bir duruma getirmektir. İşçi kulüpleri sporu işçi kitlelerine sevdirecek onların beden kabiliyetlerinin gelişmesine yardım edecek, gövdelerini çelikleştirip yorgunluk ve hastalık temayüllerin önleyecek, düşünce ve ahlak seviyesini yükseltecek birer okuldu. Böylece çalışma saatleri dışında her işçi, kulübüne gidip boş zamanını değerlendirecek, güzel vakit geçirecek, vücudunu geliştirip yetenekli olduğu alanlarda becerisini arttıracak, arkadaşlarıyla birlikte güzel sanatların herhangi bir dalında yeteneğini ortaya koyacak; okuyacak, konferans dinleyecek, tiyatrodaki oynayacak, resim ya da heykel yapacak, müzikle uğraşacaktı. İşçi kulüplerine sendikalı olsun olmasın her yurttan girebilecek ve kulübün sağladığı olanaklardan imkânlar nispetinde yararlanacaktı. Diğer özel spor kulüplerine ve kuruluşlarına maddi imkânsızlıklar nedeniyle giremeyen, ancak kapıdan bakan yurttanlar, işçi ve köylü çocukları, kadınlar, sendikalı arkadaşlarının kendilerine sağladıkları işçi kulüplerine hiçbir kayda bağlanmaksızın girebileceklerdi. İşçi kulübü yalnızca iki ay açık kalabildi.

Şefik Hüsnü’nün Sendika’nın ilk sayısında yazdığı “Memleketimizde Sendikacılık” adlı makale, hem TSP’nin sendikal anlayışını ifade etmesi hem de doğrudan TSP’yi hedef alması bakımından önemlidir. Şefik Hüsnü Sendika’da benzer şekilde TSP ile polemik yaşadığı birçok makale yazmıştır. Bunlardan birinde Şefik Hüsnü 1946 yılına gelene dek işçi hareketinin seyrini şu şekilde özetlemektedir. “Kapitalistçe gelişmeye çok geç başlamış olan, memleketimizde bu güne kadar işçi sınıfının inkılâpçı partisiyle sendikası arasındaki fark, vazife taksimi lüzumu, layığı veçhile anlaşılammıştır. Az çok sendika mahiyetinde birçok işçi teşekkülleri kendilerini parti sanmışlar ve parti ismi takınmışlar; muhtelif siyasi partiler de muhtelif zamanlarda kendi tabiiyetleri altında işçi cemiyetleri veya birlikleri kurmaya özenmişlerdir.

Birinci cihan harbinin mütareke devresinde, geçici olarak bir varlık göstermiş olan, İştirakçi Hilmi’nin Sosyalist Partisi hakikatte İstanbul bölgesinin bir nakil işçileri sendikasıdan başka bir şey değildi ve sarf ettiği bütün faaliyetlerde sendikacılık ödevleri çerçevesinde kalmıştı. Aynı devrenin sonlarında Halk Partisi’nin bazı aylıklı adamları tarafından kurulmuş olan Türkiye Amele Birliği bir

Basın Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası, İzmir Tütün İşçileri Sendikası. İzmit’te: Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği, Kocaeli Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası, Kocaeli nakliye İşçileri Sendikası. Zonguldak’ta: Maden Kömür Havzası Sanayii İşçileri Sendikası. Samsun’da: Tütün İşçileri Sendikası, Samsun İşçi Sendikaları Birliği” Güzel Şehmus, Türkiye’de İşçi Hareketi Yazılar-Belgeler, Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1993, s. 296-297

işçi cemiyetleri federasyonu görünümünde olmakla beraber, hakikatte yeni hükümet partisinin emekçi kütleleri arkası sıra sürüklemeye mahsus siyasi bir şubesi mahiyetinde idi. Kısa bir zamanda foyası meydana çıktığından idare edenlerin mürettep bir hareketle çekilmeleriyle işçi ortada kalmış ve dağılmaya mecbur olmuştu. Yine o sıralarda işçi menfaatlerini korumak için teşkilatlanmak ihtiyacı duyan, Şirketi Hayriye işçileri bir emek cemiyeti kuracak yerde İşçi Fırkası adı altında faaliyete geçmişler; tabiatıyla hiçbir iş yapmadan dağılmışlardı. Bunlar geçmiş zamanlara ait işçi hareketinin, aklımıza gelmiş en tipik, kötü ve zararlı tezahürlerdir. Bu saydıklarımızdan başka zaman zaman oportünist faaliyetlerine rağmen az çok inkılâpçı bir karakter taşıyan Amele Teali Cemiyeti'ni ayrı tutmak yerinde olur. Bu sonuncu teşekkül de 1928 senesi Heyet Vekile kararı ile set edilmiş ve halen kapalı bulunmaktadır. Maalesef bu gün de bu çeşit bazı teşebbüslerle yeniden karşılaşmaktan çok üzülüyoruz. Bereket versin ki karşı sınıf bocalamalara, sendelemelere ve netice olarak da kıymetli bir zaman kaybına sebep olmaktan başka bir şeye yaramayan bu geliş güzel veya kötü maksat mahsulü teşebbüsle, umumi akışa nispetle, lafi edilmeye değmeyecek kadar zayıf ve tesirsizdir. Bu gün artık emekçiler derme çatma tekliflere kulak asmıyor, ehliyetleri ve dürüstlükleri hakkında, iş sahasında, müspet bir kanaat edinmedikçe, kendisine yol göstermek iddiasında olanlara yüz vermiyor.

20 sene süren bir baskı ve durgunluk devresinden sonra, iki ay kadar evvel yeni bir hamle yapan, sendika hareketi bu kısa zaman içinde büyük bir canlılık göstermiş ve dikkate değer gelişmeler kaydetmiştir. Geçmişe nazaran göze çarpan en büyük sağlamlık alameti, vücut bulan sendikaların, doğrudan doğruya emekçi tabakalarıyla daimi temas içinde çalışmak ve işletmelerle sıkı bir tarzda bağlı kalmak kaygısının hâkim olmasıdır.” (Değmer, 2010: 146-147) Makalenin devamında ülkedeki işçi sınıfının ve üretim alanlarının yapısına dönük kimi tespitler yapan Şefik Hüsnü son bölümde TSP'nin sendikal anlayışını “binayı çatıdan yapmaya başlamak” sözleriyle eleştiriyor. Şefik Hüsnü'ye göre TSP ülke ölçeğinde sendikalar kurmaya çalışmakla verili koşulları yeterince kavramadığını göstermekteydi. İşçi sınıfını sanayi şubelerine göre örgütlemek izlenebilecek en iyi yoldu. Şefik Hüsnü daha sonra bu sanayi şubelerinde örgütlenen işçilerin Şehir Sendika Birlikleri ve Federasyonlarının birleşeceğini yazıyordu.

3. Sol Partilerin Seçimden Çekildiklerini Açıklamaları

TSEKP'de TSP'yle benzer biçimde 21 Temmuz 1946 seçimlerine girmemişti. Parti bu konuda yayınladığı beyannameye seçimlere katılmama gerekçesini şu şekilde açıklamaktaydı: “...Normal bir seçim karşısında bulunsaydık muhakkak surette aday listeleri ileri sürecek ve görüşlerde ve savaş konularında bizimle beraber olan ve faaliyetlerimizde bizi desteklemek azminde bulunanların ve çevrelerindeki mütereddit seçmenlerin oylarını bu listelerde gösterilen TSEKP azalarına vermelerini sağlamak için, geniş bir propaganda faaliyetine girişecektik. Hâlbuki bu ilk tek dereceli seçim mücadelesine karışmak istemiyoruz. Niçin? Çünkü kanaatimizce Temmuz sonlarında yapılacak bir seçimi normal bir seçim saymak imkânı yoktur. Hükümet partisi, işi aceleye getirerek, halk henüz daha çok partili rejime alışmadan serbest ve gizli oy verme mekanizmasını kavramaya vakit bulmadan, bir seçim devresi boyunca daha iktidarda kalmayı emniyet altına almak istiyor gibi hareket etmiştir...” Bildirinin devamında yürürlükte olan bazı kanunların özgür bir seçimi engellediği ve CHP'nin baskın bir seçimle halk iradesini hiçe saydığı anlatılmaktadır. Ayrıca dış gelişmeleri yanlış biçimde tahlil eden CHP'nin ülkeye kötülük yaptığından bahsediliyor. Bildiri yurttaşlara, seçimi

boycot etmeleri ve bu boykotu her yerde örgütlemeleri çağrısıyla son buluyor (İleri, 1976: 99-102). Bu iki partinin (TSP ve TSEKP) seçimleri boykot etmelerinin altında yatan nedenlerin parti yöneticilerinin proleteryanın esas olarak İstanbul ve İzmir’de bulunduğu gerekçesiyle Anadolu’ya geçmeyi gerekli görmemeleriyle seçim öncesi gerekli çalışmaların yapılmamış olması ve yeterli miktarda oy alamama endişesi yatmaktadır. Seçimin demokratik koşullar altında yapılmadığını gerekçe gösterip seçimlere katılmamak, alınacak kötü bir sonuçla bu partilerin dolayısıyla sol hareketin yavaşlama ya da sekteye uğramasına engel olup, solun tüm hızıyla yoluna devam etmesine ve ilerleyen seçimlerde daha yüksek oy oranları alma hatta iktidara gelme hülyalarını devam ettirmek amacındadırlar.

5. Komünizme Karşı Tepkiler ve 5844 Sayılı Komünizm İle Mücadele Kanunu

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan milletvekilliği seçimlerine katılım oranı yüksek olmuştur. Seçimlere iştirak oranı % 88,88 oranında gerçekleşmiştir. Demokrat Parti kırk beş ilde tam liste halinde seçimleri kazanmıştır. Seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti dört yüz sekiz; CHP altmış dokuz; Millet Partisi bir milletvekilliği kazanırken dokuz bağımsız milletvekili adayı seçimi kazanmıştır.¹⁵

Demokrat Partililer, muhalefet yıllarında Türkiye’de özgürlüklerin kısıtlandığını ileri sürmüşler ve iktidara gelmeleri halinde demokratik düzene geçileceğini ifade etmişlerdir. Muhalefet yıllarındaki bu tutum hükümetin ilk programına da yansımıştır. Programda, grev hakkının verileceği, antidemokratik kanunların kaldırılacağı, anayasanın demokrasiye uygun bir biçimde tanzim edileceği vurgulanmıştır. Yapılması düşünülen bu düzenlemeler özellikle sivil toplum alanıyla ilgili olup bu alanın demokratik hususlara göre düzenlenmesi ile Türkiye’de demokrasiye geçilmiş olacaktır. Demokrat Parti iktidarının, sivil toplum alanında yaptığı önemli düzenlemelerden bir tanesi Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki 5844 Sayılı Kanunu çıkarmasıdır. Bu kanun, iktidarın ve TBMM’deki muhalefetin, Türkiye’nin huzurunu, birliğini ve bütünlüğünü bozacağına inandıkları iç siyasetteki gelişmelerin sonucunda çıkarılmıştır. 26 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye’nin birçok yerinde komünizmi protesto mitingleri düzenlenmiştir. Ankara’da Ulus Meydanında yapılan mitinge Demokrat Parti, CHP ve Millet Partililer katılmışlar ve komünizm aleyhinde konuşmalar yapmışlardır.¹⁶

Hükümet, komünizm ile mücadele etmek için etkili tedbirler almaya karar vermiştir. Bu amaçla Adalet Bakanı Halil Özyürek’in başkanlığında 10 Ağustos 1950 tarihinde Adalet Bakanlığında bir

¹⁵ Demokrat Parti’nin 14 Mayıs 1950 Milletvekilliği seçimlerindeki başarısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Albayrak Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara 2004., s. 170-171.

¹⁶ “İstanbul’da Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası’nın düzenlediği Taksim Meydanı’ndaki mitinge İstanbul’dan on sendika katılmıştır. İlk olarak mitingin düzenleme komitesi başkanı işçi Mehmet İlhanlı bir konuşma yapmıştır. İlhanlı, komünistlerin kendi cennetlerine gönderilmesini, yani kanunlar çıkarılarak idam edilmelerini hükümetten rica etmiştir. İlhanlı’dan sonra konuşan Tekel Cibali Kutu Fabrikası işçileri Sendikası Başkanı Süreyya Birol, komünizmi afet olarak tanımlamış ve bu afetin Türk işçisi arasına ikinci Dünya Savaşı sonrasında girmeye çalıştığını söylemiştir. Birol, Türk işçisi uyanık davranarak bu uğursuz hastalığı yıktı demiştir. Toplumsal tepkiler devam ederken komünizm faaliyetlerini men etmek için kanun tasarısı hazırlayan komisyon çalışmalarını sürdürmüştür.” Şağın Ali, Demokrat Parti Döneminde İktidar-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri (1950-1960), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 86-87

takım çalışmaları başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki 5844 sayılı Kanun, hükümetin konuyu dillendirmesinden bir yıl sonra 11 Aralık 1951 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

6. SONUÇ

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidine karşı yüzünü Batı'ya dönmesi ve Batı'nın en önemli güvenlik örgütü olan NATO'ya üye olmak istemesi, ülke içindeki siyasal gelişmeleri de şekillendirmiştir. Türkiye uluslararası konjonktürde Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamak için tercihini Batı'dan yana koymuştur. Batı Bloğunda yer almak için de Batı siyasal sistemine entegrasyonunu sağlayacak adımlar atması gerektiğinin de bilincindedir. Öncelikle iç siyasal sistemin ve kurumların düzenlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda tek partili sistemin terk edilerek çok partili hayata geçmek dış dinamikler açısından bir zorunluluktur. İç dinamikler açısından ise giderek sesini duyurmaya başlayan, ellerinde sermaye biriktirmiş ve iktidarı elde etme amacı taşıyan bir kitlenin varlığı yadsınamazdı. DP'nin toplumsal zeminini teşkil eden bu kitle, ayrı bir parti kurma arzusu içindeydi. CHP ise özellikle dış faktörlerin etkisiyle başka partilerin de kurularak iktidar yarışına katılmalarına müsaade etmek durumunda kalmıştır. DP bu süreçten hızla güçlenerek çıkmıştır. Ancak özellikle solda yer alan diğer partilerin akıbetleri DP'ninki gibi olamamıştır. Komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle siyasal alanda faaliyette bulunmalarına, örgütlenmelerine, yayınlar yapmalarına engel olunmuş ve ancak çok kısa süre hayatta kalmalarına izin verilmiştir. O dönem komünizm tehdidi Batı Bloğu açısından, sadece uluslararası sistem bazındaki gelişmeleri değil, ülkelerin iç siyasal gelişmelerini de şekillendiren en önemli unsur olmuştur.

1946-1952 yılları arasında Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci tam olarak günümüzdeki anlamıyla demokrasiye geçiş olarak anlaşılmamalıdır. O zamanın şartlarında demokratikleşmeden anlaşılan sosyal ve siyasal hakların tümünü içerir şekilde toplumsal ve siyasal hayatın her yönünde yapılacak değişimler ve ilerlemelerden ziyade, bir siyasal mekanizma ve yönetim biçimi değişimidir. Yeni oluşturulan siyasal sistemin sola açıklık derecesi ve kurulan sol partilerin başlarına gelenler o dönemki demokrasinin kısıtlılığını göstermesi açısından ciddi örneklerdir.

1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından sınıf esasına dayalı parti ve dernek kurulmasının yasal zemini oluşmuş ve kısa sürede ardı ardına birçok parti ve sendika kurulmuştur. Uluslararası konjonktürün bir gereği olarak liberal ve Batı sistemine uygun bir politika izleme çabasında olan ve fakat bu çabayı ülkede gerçek demokrasi ortamının kurulmasından ziyade, dünyaya böyle bir imaj yansıtarak Batı ittifak sistemine dâhil olma amacıyla gösteren CHP iktidarı, siyasi dengelerin bozulmasına izin vermek istememiş ve yarattığı bu çok partili ortamın sınırlarını da kendisi çizmiştir. Bu sınırlar içinde sola hareket sahası bırakmamıştır. Aslında bu durumu sadece CHP ile ilişkilendirmektense genel bir siyasal tutum olarak görmek daha doğru gözükmektedir. Zira CHP'den iktidarı devralan DP de 1950'yi izleyen yıllarda sola karşı CHP'ninkine benzer bir tutum içine girmiştir. Yani durum, daha ziyade uluslararası konjonktür ve komünizm tehdidi ile ilişkilendirilmekteydi. Ele alınan dönemde sol partiler arasında örgütlenme ve sesini duyurma anlamında öne çıkanlar TSP ve TSEKP olmuştur. Bu iki partinin TKP'nin legale çıkma çabasıyla kurulduğu, fakat aralarındaki çekişmelerden dolayı Türkiye'de sosyalizmin ilk örgütsel bölünmesini

oluşturdukları da bir gerçektir. İki parti arasında birleşme sinyalleri başlamışken sonuç her ikisinin de sıkıyönetim tarafından kapatılmaları şeklinde olmuştur. TSP ve TSEKP dışındaki dört parti (TSDP, TİÇP, TSİP ve EKİP) önemli bir faaliyette bulunamamışlar, seçimlere katılsalar dahi başarılı olamamışlardır. Neticede bu sol partiler, kadro ve teşkilatlarının yeterli olmaması, halk arasında ciddi bir taban oluşturamaması ve Sovyetlerle yaşanan kriz sonrası Sovyetlerden ve ideolojisinden uzaklaşıp batı bloğuna yaklaşması sonucunda siyasi konjonktürün değişmesiyle; TCK'ya dayanarak gerçekleşen hükümet baskıları sonucu uzun ömürlü olmayıp, nispeten sönük bir siyasi varlık göstererek birkaç yıl içinde tamamen ortadan kalkmışlardır. Fakat bu dönemde yaşanan sol hareketlilik, 1960'dan sonraki dönemde yaşanan sol faaliyetlerin bir nevi ön çalışması olma niteliğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut Erden, (2010), Dr. Şefik Hüsnü Değmer Yaşam Öyküsü Vazife Yazıları, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.
- Akalın, Cüneyt, (2003), "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, s.1-13.
- _____, (2003), Soğuk Savaş ABD ve Türkiye I, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akdere, İ., Z. Karadeniz, (1996) Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Akkerman, Naki Cevat, (1950), Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ulus Basımevi, Ankara.
- Albayrak, Mustafa, (2004), Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004
- Albayrak, Mustafa, "Kemalizm'in Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXVI, Sayı:77, 2010, ss. 307-343
- Anadol, Zihni T., (1994), Şefik Hüsnü Yazıları, Yaşamı, Yoldaşları, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.
- Aykol, Hüseyin, (1996) Türkiye'de Sol Örgütler, Pelikan Yayınları, İstanbul.
- Bayır, Özgün Erler, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme" *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ekim 2011, (45), s.45-72.*
- Berkes, Niyazi, (1997), Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Darendelioğlu, İlhan, (1973), Türkiye'de Komünist Hareketleri, Erenler Matbaası, İstanbul.
- Doğan Erkan "Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlmek", Doğu-Batı, Kasım Aralık Ocak 2011-2012, (59), ss. 135-156
- Dokuyan, Sabit (2013) "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri" Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı: 18, ss. 119-135.
- Duman, Sabit (2012) Osmanlıdan Günümüze Türk Siyasi Tarihi, Öz Serhat Matbaası Malatya
- Efe, Eren, (2006), 1946 Yılında Kurulan İki Yasal Sol Partinin Hayatının Basına Yansıması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul.
- Gökmen Özgür, (2008) "Esat Adil Müstecaplıoğlu", Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:8 Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.940-952
- Gönlübol Mehmet ve diğerleri, (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Güzel, Şehmus, (1993), Türkiye'de İşçi Hareketi Yazılar-Belgeler, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.
- İleri Rasih Nuri, (2003), 1947 TKP Davası, Tüstav Yayınları, İstanbul.
- _____, (1976), TKP Gerçeği ve Bilimsellik, Anadolu Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Emin, (2008), Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil (Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri), Belge Yayınları, İstanbul
- _____, (1999), Eski Tüfeklerin Sonbaharı, Gendaş Yayınları, İstanbul 1999
- Koçak, Cemil, (1995), Türkiye Tarihi IV, Cem Yayınevi, İstanbul.

- Kurban, Vefa, "1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies, 2014-Bahar/Spring (XIV/28), ss.253-282
- Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXVII, Sayı: 79, Mart 2011, ss.1-36
- Sülker, Kemal, (1979), "1946 Sendikacılığı", Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, C. VI, May Yayınları, İstanbul.
- Şağın, Ali, (2013), Demokrat Parti Döneminde İktidar-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri (1950-1960), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Timur, Taner, (2003), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Kitabevi, Ankara.
- Topçuoğlu, İbrahim, (1976), Neden İki Sosyalist Partisi 1946 TKP'nin Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, İstanbul.
- Tunçay, Mete, (1992), Türkiye'de Sol Akımlar, BDS Yayınları, İstanbul.

İnternet Siteleri:

- <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf> (07.12.2017)
- http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (07.12.2017)
- <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>; (05.12.2017)
- http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704801.pdf (07.12.2017)